

סימן עא

נאמנות על ייחוס העובר בהפריית מבחנה

ראשי פרקים

שאלה

- א. נאמנות עד אחד ביוחסין
- ב. האם יוחסין הם "דבר שבערוה"
- ג. נאמנות עד אחד על הפריה מלאכותית
- ד. הסבר שיטת הר"ן והגר"א
- ה. אופן העדות על ההפריה

תשובה

מסקנות

שאלה *

הפריית המבחנה נעשות במעבדות של בית החולים. מכיון שההפריה לא נעשית כדרך הטבע, נדרש לוודא שאכן הזרע, הביצית והעובר שייכים לאותו זוג שביקש את ההפריה. לאור זאת יש לשאול, האם אנו צריכים שני עדים שיפקחו על שלבי ההפריה או שניתן לסמוך על עדות של אדם אחד שישגיח על כך?

א. נאמנות עד אחד ביוחסין

נאמנות של עד אחד על ייחוסו של תינוק שנולד, נידונה בגמרא (קידושין ע"ג ע"ב):
נאמנת חיה לומר: זה בן זה לוי, זה נתין זה מסוד...

וכן פסק הרמב"ם (הל' איסורי ביאה פט"ו הל' ל"ב), והוסיף:

מפני שלא הוחזק, ואין אנו יודעים ייחוסו.

ונראה שהיה קשה לו, למה חיה נאמנת, הרי קי"ל ש"אין דבר שבערוה פחות משנים" (גיטין ב' ע"ב)? ולכן תירץ שהחיה נאמנת מכיון שאין כאן שום חזקה מוקדמת, ואין החיה מוציאה מידי חזקה. וזהו כדעת הסוברים שעד אחד נאמן בדבר שבערוה כשלא איתחזק איסורא. וכן

כתב המהרי"ק (שורש ע"ב). וכך הסיק בשב"ש שמעתתא (שמעתא ר' פרק ג').

אך מדברי הגר"א (בביאורו לשר"ע, חו"מ סי' ל"ה ס"ק כ"ח) משמע שאין עד אחד נאמן בדבר שבערוה אף אם אין חזקת איסור. דברי הגר"א נכתבו בהתייחס לפסק הרמ"א (שם סעי' י"ד בהג"ה):

יש אומרים דתקנת קדמונים הוא דבמקום שאין אנשים רגילין להיות, כגון בבית הכסא של נשים... – נשים נאמנות.

ועל כך כתב הגר"א (שם):

יש סמך (לזה) בפרק ד' דקידושין (ע"ג ע"ב): "חיה נאמנת לומר וכי", והטעם – לפי שאין אנשים שם. ומשמע מדבריו שזוהי תקנת חכמים להאמין לחיה. אך במקום אחר בדבר שבערוה – אין עד אחד נאמן, ובעיני שנים. ומקורו בדברי הר"ן (לר"ף קידושין דף ל"א ע"א ד"ה נאמנת).

וכן היא דעת הרמב"ן (גיטין ב' ע"ב ד"ה אבל) והר"ן (בחידושי שם, ד"ה הוי) שפירשו בדברי הגמ' (שם) שעד אחד לא נאמן בדבר שבערוה היכא דלא איתחזק איסורא. ואילו בדעת התוס' (ד"ה הוי) והרשב"א (ד"ה והא, ועי' מש"כ המהדיר בהוצאת מוסד הרב קוק, הע' 66), שלא פירשו כהרמב"ן והר"ן, יש לומר שסוברים שבדבר שבערוה, היכא דלא איתחזק איסורא, עד אחד נאמן. וכן משמע מדברי המג"מ (הל' איסורי ביאה פט"ו ה"א ד"ה ומה) שחיה נאמנת מעיקר הדין, מן התורה, ולא מתקנת חכמים. (ועי' בית הלוי, ח"ב סי' ל"ז אות ח"ט, שכתב שכאשר לדברי העד אין ספק בכלל, נאמן לכו"ע).

ב. האם יוחסין הם "דבר שבערוה"

אלא שצריך לברר אם יוחסין הם בכלל "דבר שבערוה". שהנה מצינו בגמרא (קידושין ס"ו ע"ב)

* כסלו תשנ"א. נדפס ב"תחומין" (כרך ט"ז) בחמשך לתשובה הקודמת (סי' ע').

והנה מדברי הרמ"א (הנ"ל, חו"מ סי' ל"ה סעי' י"ד) עולה שאין זה חידוש מיוחד בחיה, אלא שבכל מקום שאין מצויין בו עדים כשרים – הקלו חכמים בעדות, והאמינו גם פסולים, ואין זה דין מיוחד בחיה דווקא. וא"כ גם בנד"ד, מכיון שאי אפשר שיהיו עדים כשרים על כל שלבי התפירה (כגון: הוצאת הזרע, שאינה יכולה להיעשות בפני עדים כי יש בכך פגם חמור בצניעות, ולכן כתבו הפוסקים שישמש כדרכו ע"י כיס ויביא את הכיס לרופא: על ש"ת אגרות משה אה"ע ח"א סי' ע"ג), ולכן יש מקום להקל ולסמוך על עד אחד.

ד. הסבר שיטת הר"ן והגר"א

מיהו יש לעיין בסברת הר"ן והגר"א. בשלמא בממון הקלו כשאין עדים כשרים מצויים, כי הפקר ב"ד הפקר, ויש בסמכותו לתקן תקנות בדיני נאמנות. אך בחיה, אם מדאורייתא צריכים שני עדים כשרים, ובלעדיהם הוולד פסול, כיצד יכלו חכמים להתירו עפ"י עדות של עד אחד? ובשלמא כאשר מדובר על נאמנות החיה על ספק ממזר, יש לומר שניתן לסמוך עליה משום שמדאורייתא ספק ממזר לקולא. אבל שם הרי מדובר גם בעדות על בן של כהן, שיהיה מותר לו לאכול תרומה עפ"י עדותה של החיה. ובמקרה זה יש לומר שלא נסמוך עליה מכיון שספיקא דאורייתא לחומרא מן התורה. וזוהי שיטת הר"ן עצמו (לרי"ף קידושין דף ס"ו ע"ב ד"ה גרסינן). וקשה א"כ, מדוע הקלו חכמים בחיה?

ואם נאמר שחכמים באו לעקור דבר מן התורה בקום ועשה באופן כזה, א"כ אין לך בו אלא חידושו, ואיך למד הרמ"א מכאן לנושאים אחרים? מיהו יתכן שאע"פ שספיקא דאורייתא לחומרא מן התורה, מ"מ ספק אינו כוודאי, ועד אחד יהיה נאמן מן התורה לפשוט אותו. אלא שא"כ למה היה צריך הר"ן לומר בטעם נאמנותה של החיה, שהוא משום שאין שם עדים כשרים, הרי אפילו אילו היו שם עדים כשרים ניתן היה לסמוך על עד אחד?

שלהעיד על אדם שהוא בן גרושה או בן חלוצה הוא "דבר שבערוה", וצריך שני עדים לשם כך. וכן משמע ממה שנאמר במסכת מכות (ב' ע"א): "מעידין אנו בפלוני שהוא בן גרושה או בן חלוצה", שאם לא היה צורך בשני עדים, ודי היה בעד אחד כמו באיסורים, לא היה כאן דין הזמה. ומאידך הוכיח בשב"ש שמעתתא (שמעתא ו' פרק ט"ו) מדברי הרמב"ם (הל' סנהדרין פט"ז ה"ו) שלהעיד על אשה שהיא גרושה ופסולה לכהונה גם עד אחד נאמן. וכתב שעל כן יש לחלק בין עדות על מקרה שאירע לאשה לבין עדות על עצם ייחוסו של האדם משעת לידתו: שבאופן האחרון נדרשים דווקא שני עדים, ואילו כאשר מדובר על פסול הנובע ממקרה שאירע לאשה במהלך חייה – די בעד אחד (ועי' אורש"מ הל' סנהדרין פט"ז ה"ו).

ולפי מה שכתבנו לעיל בדעת הרמב"ם בענין נאמנותה של החיה, יוצא שאמנם כדי להעיד על ייחוסו של אדם צריכים שנים; אולם הדבר נכון רק כשבאים להוציא מחזקתו הקיימת, כגון שהוא מוחזק לכהן כשר והם מעידים עליו שהוא חלל. אך להעיד על אדם לפני לידתו – אין צורך בשני עדים. וכן משמע מהמחנה אפרים (הל' עדות סי' י"ג, יעו"ש), שרק להוציא כהן מוחזק מחזקתו ולעשותו בן גרושה ובן חלוצה אין עד אחד נאמן. אך במקום שאין חזקה כזאת – אכן עד אחד נאמן.

ג. נאמנות עד אחד על הפריה מלאכותית

והנה בנד"ד, בשאלת הנאמנות על הפרייה המבחנה, הדבר תלוי לכאורה במחלוקת שבין הרמב"ם לבין הר"ן והגר"א (שהבאנו לעיל, אות א'): לדעת הרמב"ם, בכל מקרה שאין חזקה – עד אחד נאמן, ולכן גם בנד"ד עד אחד יהיה נאמן. אך לשיטת הר"ן והגר"א זוהי קולא מיוחדת שהקלו בחיה, משום שאין שם אנשים אחרים שיכולים להעיד, ואין לך בו אלא חידושו. אך בנד"ד אין להקל, כי אפשר לדאוג לכך שיימצאו גם עדים כשרים.

ומשמע שראייה לא טבעית אינה ראיית עדות בדרך כלל. (אלא שלא זכיתי להבין, מדוע ראיית הלבנה אינה ראייה טבעית? הרי העדים רואים בעיניהם את הלבנה בחידושה! וצ"ע. אמנם משה רבינו ראה בראייה נבואית, עי' רמב"ם הל' קידוש החודש פ"א ה"א; ועי' "מועדים וזמנים", להגר"מ שטרנבוך, ראש השנה סי' י"ט, בהסבר הדבר; אך שאלה היא אם ניתן ללמוד אפשר משאי אפשר).

והנה בנד"ד יש מקום לומר שדי לנו בעדות ידיעה, ואין צורך בראייה ישירה. עי' שו"ע (אה"ע סי' מ"ב סעי' ד' בהג"ה) שכתב בשם הרשב"א שהעדים צריכים לראות את הנתונה ממש, אבל אם לא ראו ממש את הנתונה לידה, אע"פ ששמעו שאמר התקדשי לי בחפץ פלוני ואח"כ יצא מתחת ידם, אינם קידושין. אך הבי"ת שמואל (ס"ק י"ב) הביא בשם המרדכי (קידושין פ"ג סי' תקל"ב), שאפילו אם לא ראו את הנתונה, אם ראו דבר המוכיח – יכולים להעיד כאילו ראו את גוף המעשה, דהא אמרינן "הן הן עדי ייחוד הן הן עדי ביאה". והמהר"ם בן ברוך (כך הגיה הגריעק"א) חילק בין קידושין לביאה. בביאה בלאו הכי אי אפשר לראות כמכחול בשפופרת. לכן די לנו בייחוד. ועוד שהוא כאש בנעורת. ולכן הרואה ייחוד כאילו רואה ביאה. מה שאין כן בקידושין, שאפשר לראות נתינת טבעת לידה ממש, ולכן אין אפשרות להסתפק בעדות ידיעה במקום עדות ראייה. א"כ יש לומר שהוא הדין בנד"ד, שבעצם היינו צריכים עדות על ביאה. אלא שהפריה מלאכותית באה במקום ביאה טבעית. ולכן יש לומר שכמו שבביאה טבעית דינו בעדות ידיעה, הוא הדין בהפריה מלאכותית, דינו בעדות ידיעה. וא"כ עדות זו כשרה היא.

יתירה מזאת. יתכן לומר שעדות באמצעות מכשירי ראייה עדיפה מעדות ידיעה. בעדות ידיעה אין ראייה אלא רק השערה, אם כי קרובה לוודאי; שמכיון ששמעו אותו אומר "הרי את...", ורואה טבעת בידה – הסבירות אומרת שהוא נתן לה את הטבעת. מה שאין כן בראייה דרך

וע"כ צריך לומר שגם הר"ן והגר"א מודים שבמקום שבו אין חזקה או אם נאמר שעדות מסוג זה אינה מוגדרת כ"דבר שבערוה" – עד אחד יהיה נאמן מן התורה; אלא שמדרבנן היה מקום להצריך שני עדים כדי להעיד על הולד שהוא כהן, כי סוף־סוף זוהי עדות נגד מי שנחשב לישראל ואינו מוכר בתור כהן. ובחיה, בגלל שאין עדים כשרים, העמידו חז"ל את ההלכה על עיקר הדין, ודי בעד אחד. ועדיין צ"ע בסברה זו. (ועי' שו"ת רעק"א סי' קכ"ד; שו"ת רעק"א כת"י סי' צ').

ה. אופן העדות על ההפריה

בנשמת אברהם (אה"ע סי' א' עמ' י"א) כתב בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל, שמן הראוי להקפיד על כך שהזרעה מלאכותית תיעשה בפני שנים. והנה האפשרויות המעשיות להעיד על הפריה מלאכותית תלויות בסוג ההפריה. שכן קיימות ארבע שיטות בהפריה מלאכותית:

I.V.I.	א. הזרעה תוך רחמית
G.I.F.T.	ב. הזרעה חצוצרתית
I.V.F.	ג. הפריה חוץ גופית
I.C.S.I.	ד. מיקרומניפולציה

בשתי השיטות הראשונות יכולים העדים לראות את ההפריה בראייה טבעית. אולם לענ"ד יש כאן גם חמור בצניעות, ולא רצוי שעדים יהיו נוכחים במצב זה. בשתי השיטות האחרונות ההפריה נעשית בעזרת מיקרוסקופים משוכללים, ובפרט האחרונה זקוקה למיקרוסקופ אלקטרוני סורק (Sem), המסוגל להגדיל אפילו פי 40,000. אמנם יש אפשרות שהעדים יראו את ההפריה, אולם לא בעיניהם הטבעיות. והשאלה היא, אם זו ראיית עדות.

ומצאתי בצפנת פענח (הל' קידוש החודש פ"א ה"א) שכתב שבעדות החודש העדים אינם רואים את הלבנה האמיתית, אלא שגזרת הכתוב היא שאם יראו כך וכך יעידו בבי"ד ויוכלו לקדש על פיהם. עי"ש שתירץ כמה קושיות עפ"י הסבר זה (ועיין בספר "אישים ושיטות" להגרש"י זווין, עמ' 111).

ולכן נראה שדי לנו בהשגחה טובה של לבורנטית יראת שמים.

מסקנות

- א. מיילדת נאמנת להעיד על ייחוסו של הנולד. ונחלקו הראשונים אם נאמנות זו היא מעיקר הדין או מתקנת חכמים.
- ב. נאמנות כעין זאת קיימת בכל מצב שבו באופן קבוע לא מצויים עדים כשרים.
- ג. לדעת הרמב"ם, עד אחד נאמן ביוחסין בכל מקרה שבו אין חזקה קודמת.
- ד. יוחסין מוגדרים כ"דבר שבערוה", אלא שיש להסתפק אם הגדרה זו היא מן התורה או מדרבנן.
- ה. לדעת הר"ן, עד אחד אמנם נאמן ביוחסין מן התורה, אלא שמדרבנן הצריכו שני עדים בכל מצב שבו הדבר אפשרי.
- ו. בהפריה אין אפשרות מעשית להעמיד עדים על כל שלבי ההפריה, בעיקר בגלל בעיות צניעות. לכן די בלבורנטית יראת שמים שתפקח על ההפריה.

מיקרוסקופ הוא עוקב אחרי המעשה עצמו, אלא שזה נעשה באמצעות כלי. אמנם אין זו ראייה טבעית, אך זוהי ראייה. ולענין עדות יתכן שדי בראייה כזו. כי סוף־סוף לא הראייה היא המטרה אלא העדות, והראייה אינה אלא אמצעי לעדות אמת. א"כ יתכן שגם ראייה באמצעות מיקרוסקופ שמה ראייה לצורך עדות.

תשובה

נראה לענ"ד להעיר שבלאו הכי אין אפשרות מעשית להעיד על הוצאת הזרע מהבעל, בגלל בעיית הצניעות שבדבר. ועל זה נסמית עינו של בלעם הרשע.

ואכן מלשונו של הגרש"ז אויערבך זצ"ל יש לדייק שרק "מן הראוי" להקפיד על כך, אך אין זה תנאי בלעדי. וכך מסתבר, שהרי אי אפשר שיהיו שני עדים בזמן הוצאת הזרע. לכן אין טעם בעדות על ההפריה כשאין לנו עדות לא על זרעו של הבעל ולא על החדרת הביצית לאשה. ועל כרחו צריכים אנו לסמוך על הבעל או על אשתו המביאים את הזרע למעבדה.

סימן עב

פצוע דכא ע"י ניתוח

שאלה *

פצוע דכא פסול לבוא בקהל, שנאמר (דברים כ"ג ב'): "לא יבוא פצוע דכה... בקהל ה'". (הגדרת "פצוע דכא", ע"י רמב"ם הל' איסורי ביאה פט"ז ה"גה"ח). ונשאלת השאלה, מה דינו של אדם שעבר ניתוח באותו מקום ונעשה פצוע דכא, האם הוא מותר באשתו או שאסור לו לבוא בקהל?

ראשי פרקים

שאלה

- א. פצוע דכא ע"י כלב
- ב. מחלוקת רש"י והרמב"ם בפצוע דכא מחמת מחלה
- ג. פצוע דכא מחמת טיפול רפואי נחוץ
- ד. מי שנעשה פצוע דכא מחמת פיקוח נפש
- ה. דעת הגרש"ז אויערבך

תשובה

* שבט תשנ"ג.